

Memo

memonummer 20211207
 datum 7 december 2021
 aan
 van P.J. Verhoeven
 kopie H. Rozeboom
 project Bouwteam kadeversterking Lappenvoort Oosterland
 projectnr. 0472575.100
 betreft Cultuurhistorische waarden kadeversterking Lappenvoort Oosterland

1 Inleiding

Waterschap Hunze en Aa's is voornemens de kades rond de polder tussen Paterswolde en de A28 in de gemeenten Tynaarlo en Groningen te versterken. Hierbij zullen globaal de volgende werkzaamheden plaatsvinden:

- Ontgraven van watergangen;
- Ophogen van bestaande kades;
- Realiseren van nieuwe kades;
- Plaatsen van kunstwerken (damwanden, palen etc.)

De exacte locatie en omvang van de werkzaamheden is nog niet definitief bekend en worden nader uitgewerkt. De kadeversterking kan leiden tot verlies van (beschermde) cultuurhistorische waarden. Voorliggende memo dient om aan te geven op welke locaties verlies van erfgoedwaarden aan de orde kan zijn en welke consequenties dat heeft. Een analyse van de wijze waarop erfgoedwaarden en ontwerp geïntegreerd kunnen worden is geen onderdeel van deze memo.

1.1 Eerder onderzoek

In opdracht van Prolander heeft RAAP in september 2020 aardkundig, cultuurhistorisch en archeologisch vooronderzoek in de vorm van een bureauonderzoek uitgevoerd voor het plangebied Polders Oosterland en Lappenvoort in de gemeenten Groningen en Tynaarlo. Dit is een omvangrijker plangebied dan bij voorliggende kadeversterking onderzocht is. De hier onderzochte waarden zijn wel maatgevend voor de in deze memo beschreven waarden. In voorliggende memo wordt specifiek ingegaan op de delen die van toepassing zijn voor de kadeversterking.

1.2 Juridische context

Erfgoedwaarden kunnen op meerdere wijzen juridische bescherming genieten. Onderstaand is op hoofdlijnen een idee gegeven van relevante (beschermde) cultuurhistorische waarden en de wijze waarop daar juridisch mee omgegaan dient te worden.

Overheidsniveau	Cultuurhistorische waarde	Bevoegd gezag
Rijk	Werelderfgoed	Gemeente (raad, tenzij gemandateerd naar B&W) (1) (2)
	Rijksmonumenten	College van B&W gemeente (1)
	Beschermde stads- en dorpsgezichten	College van B&W gemeente (1)

Provincie	Provinciale cultuurhistorische belangen	Provincie (PS, tenzij gemandateerd naar GS)
	Provinciale monumenten (Drenthe)	Provincie (GS)
	Aardkundige waarden	Provincie (GS)
Gemeente	Gemeentelijke monumenten (Tynaarlo heeft geen gemeentelijke monumenten)	Gemeente (raad, tenzij gemandateerd naar college B&W)
	Overige cultuurhistorische waarden	Gemeente (raad, tenzij gemandateerd naar college B&W)

- (1): Advies nodig van Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE) en vergunning in het kader van de Erfgoedwet (Monumentenwet 1988)
- (2): Mogelijk Heritage Impact Assessment (HIA) en Advies International Council on Monument and Sites (ICOMOS)

2 Algemeen: kades en erfgoed

Over het algemeen hebben kades geen beschermde cultuurhistorische waarde. Dit is slechts voor hele belangrijke cultuurhistorische dijken geregeld (de Markermeerdijken bijvoorbeeld). In het plangebied hebben de kades zelf in geen geval een beschermde status. Formeel gezien betekent dit dat cultuurhistorie geen belemmering vormt voor de uitvoerbaarheid van de versterking. Dit betekent nadrukkelijk niet dat het cultuurhistorisch belang geen rol kan (of: moet!) spelen. In brede zin geldt dat bij het opstellen van een landschapsplan rekening gehouden moet worden met de historische waarde van de kades. Dat kan tot uiting komen door de ligging, de hoogte, het profiel of de begeleidende beplanting. Dit dient een volwaardige rol te spelen in de vormgeving van het toekomstige landschap. Een goed uitgangspunt hiervoor is de door RAAP uitgevoerde studie, maar deze is zeer beperkt toegespitst op het planvoornemen. Als bouwsteen voor het landschapsplan is een cultuurhistorische studie (bijvoorbeeld als onderdeel van het archeologisch onderzoek) geschikt om het landschapsplan en het ontwerp in harmonie vorm te geven. Dit is vanuit een strategie van schadebeperking van cultuurhistorische waarden niet nodig. Vanuit een zorgplicht en een goede ruimtelijke ordening is dit wel zeer relevant.

Voor alle dijkvakken geldt dan ook dat deze cultuurhistorische waarden hebben. In vervolgonderzoek kan per dijkvak een karakteristiek beschreven worden en van daaruit aanbevelingen voor het ontwerp gedaan worden.

3 De dijkvakken en erfgoedwaarden

3.1 Aanwezige beschermingregimes

Dijkvak 1 en 2 – onderdeel rijksmonument

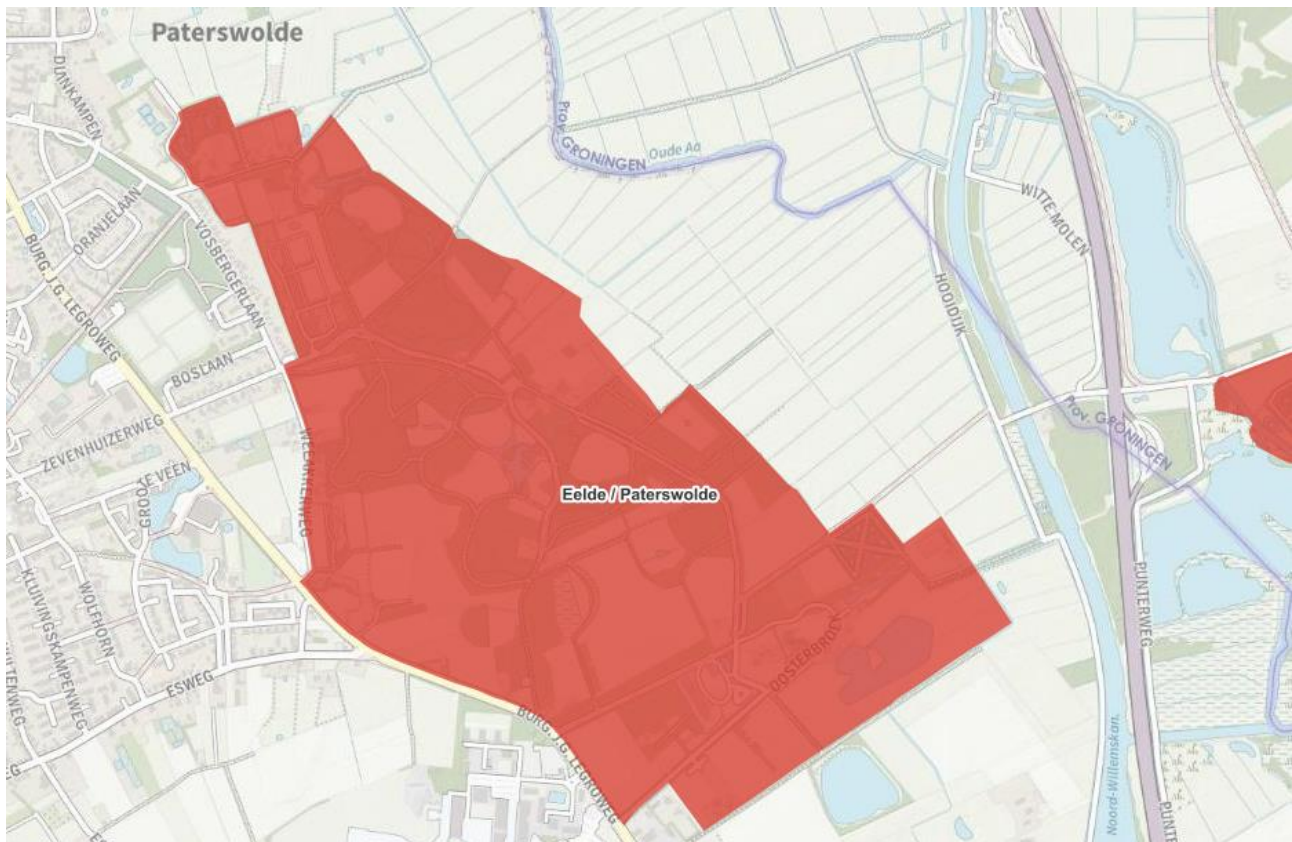
Een gedeelte van dijkvak 1 en 2 is beschermd als archeologisch rijksmonument. Het betreft een Havezathe/ridderhofstad (monumentnummer 486) met een datering in de late middeleeuwen en nieuwe tijd. Het archeologisch bureauonderzoek (Antea Group, september 2021) concludeert dat “Conform de eisen vanuit de bestemmingsplannen en de gemeentelijke beleidskaarten archeologisch onderzoek in het plangebied verplicht is.” Vanuit “bovengrondse” erfgoedwaarden is geen aanvullend beschermingsregime voor dit deel van de kade opgenomen. Dit vraagt vanuit het cultuurhistorisch belang dus geen verdere verkenning.

Dijkvak 1 en 2 – onderdeel beschermd dorpsgezicht

Het afgekeurde dijkvak is voor een gedeelte in het beschermde gezicht “Landgoederenzone Eelde / Paterswolde”¹ gelegen (zie begrenzing beschermde dorpsgezicht op figuur 1). De bescherming is geregeld in de Erfgoedwet (waarvoor voor het beschermde gezicht onderdelen uit de Monumentenwet 1988 relevant zijn) en is ook vormgegeven in het bestemmingsplan. Concreet betekent dit het volgende:

- O.b.v. Erfgoedwet is gemeente verplicht een beschermend bestemmingsplan op te stellen. Dit heeft de gemeente gedaan. In het bestemmingsplan is verwoord dat de volgende werken, zonder of in afwijking van een schriftelijke vergunning, verboden zijn: het ontgronden, afgraven, ophogen en egaliseren van gronden (1), het aanbrengen of verwijderen van boom- en stuikbeplanting buiten bebouwingsvlakken (2), het buiten bebouwingsvlakken aanleggen of verharden van wegen, paden of parkeergelegenheden en het aanbrengen van andere oppervlakteverhardingen met een oppervlak van meer dan 100 vierkante meter (3). Die vergunning kan slechts verleend worden indien de dorpskarakteristiek niet onevenredig aangetast wordt in verhouding tot de mate waarin andere belangen door de werken worden gediend.
- B&W besluit over deze vergunning. Bij de vergunningaanvraag dient een cultuurhistorisch onderzoek overlegd te worden welke aangeeft op welke wijze met de cultuurhistorische waarde omgegaan wordt / op welke wijze het eventuele effect gemitigeerd wordt.

¹ De randen van de Hondsrug en de hoogte van Eelde en Paterwolde worden voor een groot deel beslagen door landgoederen en buitenplaatsen. Vooral in de 18^e en 19^e eeuw lieten Groninger notabelen huizen bouwen rondom de stad. In Eelde, Paterswolde ontstond zo gordel van buitenplaatsen en landhuizen: Oosterbroek, Hoog-Hullen, Vosbergen, De Duinen, Lemferdinge, Vennebroek, De Braak, De Marsch en Westerbroek. Enkele van deze (Oosterbroek, Lemferdinge, Vennebroek) zijn op de flank van het plangebied gelegen. Alleen op landgoed Oosterbroek speelt dat de kades vallen binnen de “invloedsfeer” van het landgoed.

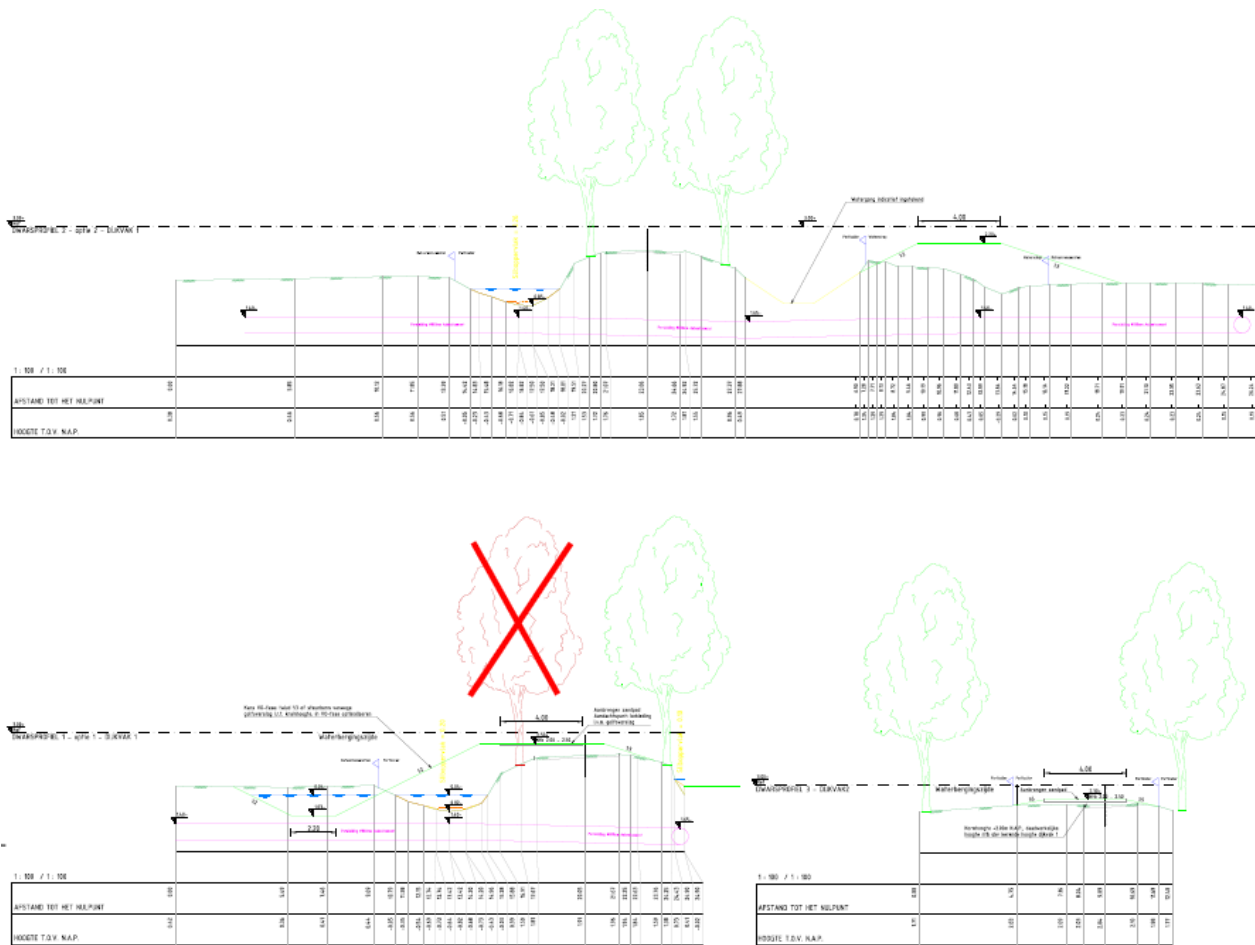
Figuur 1: Begrenzing beschermd dorpsgezicht Eelde / Paterswolde

Dijkvak 1 en 2 – onderdeel aardkunde

Het dijkvak valt voor een gedeelte in de dubbelbestemming “beekdal”, welke voortkomt uit de provinciale “middelhoge bescherming”. In het bestemmingsplan is dit geregeld met een dubbelbestemming ‘waarde – beekdal’. De voor ‘waarde – beekdal’ aangewezen gronden zijn, behalve voor de andere daar voorkomende bestemming(en), mede bestemd voor het behoud van de landschappelijke, natuurlijke en cultuurhistorische waarden van het beekdal.

Voor de werkzaamheden is een vergunning benodigd. De vergunning kan niet verleend worden als de werkzaamheden onevenredig afbreuk doen aan de hierboven beschreven waarden. Dit dient getoetst te worden in een cultuurhistorisch onderzoek. Naar verwachting verzet de het erfgoedbelang zich niet tegen deze vergunning (zie paragraaf 3.1.1)

Voor dijkvak 1 zijn nog alternatieven beschikbaar. Alternatief 1 gaat uit van het verhogen van de kade en het dempen van de naastliggende sloot. Hierbij hoort ook het kappen van een enkele bomenrij. Alternatief 2 gaat uit van een significante ophoging aan de noordzijde die het oude dijklichaam overbodig maakt. Vanuit cultuurhistorisch perspectief is vooral onwenselijk de watergang te dempen en de bomenrij te kappen (zoals in alternatief 1 aan de orde is). Alternatief 2 heeft de voorkeur doordat deze het oude verloop van de dijk, met begeleidende boomstructuur en waterstructuur, intact laat. De verhoging van de kade in alternatief 2 is geen hele wezenlijke aantasting van het cultuurlandschap. De waardevolle structuren van de oude kade blijven in elk geval intact. Daarmee heeft alternatief 2 (een “nieuw” dijklichaam) vanuit erfgoedperspectief zeer sterk de voorkeur.

Figuur 3.1: Principeprofielen van beide alternatieven. Boven gaat uit van ophoging van de kade (alternatief 2): zandweg, bomenrij en waterstructuur blijft behouden. Alternatief 1 (onder) leidt tot bomenkap en demping van de sloot.

Dijkvak 5 en 6

Dijkvak 5 en 6 hebben geen belangrijke cultuurhistorische waarde. De versterking heeft geen wezenlijke effecten op de cultuurhistorische waarde van het gebied. Het plangebied heeft wel een aanduiding ‘waarde – beekdal’ in het bestemmingsplan. Voor ophogingen en afgravingen (zie paragraaf 3.1.1) is een vergunning nodig die slechts verleend mag worden indien er geen afbreuk gedaan wordt aan de essentiële ruimtelijke kenmerken. Dat is naar verwachting geen issue.

Dijkvak 7

Onderdeel van de werkzaamheden is het “kortsluiten” van dijkvak 6 en 8, waardoor dijkvak 7 de waterkerende functie verliest. Dijkvak 7 is gelegen “om” de Eelderschipsloot, welke onderdeel was van landgoed Lemferdinge. De Eelderschipsloot was een aangelegde watergang om de vruchtbare turf te kunnen vervoeren als ontsluiting van Paterswolde. De Eelderschipsloot heeft haar functie verloren. Zo lang het in onbruik raken van dijkvak 7 niet leidt tot het verdwijnen van de Eelderschipsloot is dit vanuit de cultuurhistorie geen relevante ingreep. De Eelderschipsloot of kade geniet in elk geval geen juridische bescherming, behalve de in het hele gebied voorkomende dubbelbestemming ‘waarde – beekdal’.

Dijkvak 9 en 10

Het dijktracé in dijkvak 9 en 10 kent geen cultuurhistorisch beschermde waarden. Wel is de kade gelegen in een gebied dat de aanduiding ‘waarde – beekdal’ kent. De versterking kan lokaal leiden tot een het dempen van

watergangen en het kappen van bomen. Dit dient zoveel mogelijk voorkomen te worden, maar is geen zwaarwegende reden om vanuit het cultuurhistorisch belang uit te gaan van een wezenlijk negatief effect. Voor de genoemde werkzaamheden is wel een omgevingsvergunning benodigd (zie paragraaf 3.1.1).

Dijkvak 11, 12 en 13

Dijkvakken 11, 12 en 13 kennen geen formele juridische bescherming van de cultuurhistorische waarde. Wel zijn de dijken onderdeel van de schipsloot, welke een hoge waarde toegekend gekregen heeft op de cultuurhistorische waardenkaart (de loop en profiel is nog zeer goed intact gebleven). Voor de bescherming van de kades betekent dat weinig. Wel verdient het aanbeveling de kades te versterken met behoud van de cultuurhistorisch waardevolle elementen: dit betekent dat de hier vaak grassige taluds (met bijbehorende verhoudingen) intact zouden blijven en het verloop van de dijk en de schipsloot (eveneens waardevol) behouden blijft. Voor wat betreft versterking kunnen verschillende keuzes gemaakt worden. Om de schipsloot zo veel mogelijk als herkenbare eenheid in het landschap te houden dient de dijk als een herkenbare structuur in het landschap behouden te blijven. Verhoging kan dan, maar niet hoger dan noodzakelijk en met een zo steil mogelijk talud. Ook de functie van de (halfverharde) paden over de kades dient vanuit dat perspectief behouden te worden.

Het bestemmingsplan van de gemeente Groningen en Haren is niet digitaal raadpleegbaar. Op basis van de benoeming van de gronden in de Omgevingsverordening van de provincie mag een vergelijkbaar beschermingsregime als voor de gemeente Tynaarlo verwacht worden (zie paragraaf 3.1.1)

3.1.1 Beschermingsregimes nader geduid

Beschermde dorpsgezicht:

In het bestemmingsplan is een verbod opgenomen voor de volgende werkzaamheden:

1. het ontgronden, afgraven, ophogen en egaliseren van gronden;
2. het aanbrengen of verwijderen van boom- en struikbeplanting buiten bebouwingsvlakken;
3. het buiten bebouwingsvlakken aanleggen of verharden van wegen, paden of parkeergelegenheden en het aanbrengen van andere oppervlakteverhardingen met een oppervlak van meer dan 100 m².

De versterking binnen de begrenzing is heel beperkt van aard, maar valt onder het “ophogen van gronden”. Daardoor is een omgevingsvergunning voor deze activiteit nodig waarin aangetoond wordt dat de dorpskarakteristiek niet verstoord wordt.

Waarde - Beekdal

In paragraaf 3.1 geldt voor meerdere locaties de dubbelbestemming “waarde – beekdal”. De voor ‘waarde – beekdal’ aangewezen gronden zijn, behalve voor de andere daar voorkomende bestemming(en), mede bestemd voor het behoud van de landschappelijke, natuurlijke en cultuurhistorische waarden van het beekdal. Hieronder worden het behoud, herstel en ontwikkeling van de volgende essentiële ruimtelijke kenmerken begrepen:

- grote mate van kleinschaligheid;
- vrij meanderende beken;
- samenhangend complex van essen, bossen, heides en moderne ontginningen.

Concreet betekent dit dat voor de volgende werkzaamheden een Omgevingsvergunning benodigd is:

1. het aanleggen of aanbrengen van oeverbeschoeiingen, kaden of aanlegplaatsen;
2. het graven en dempen van sloten en andere watergangen, het vergroten of verkleinen van het doorstromingsprofiel, het aanbrengen of verwijderen van kunstwerken, zoals dammen en stuwen;
3. het aanbrengen van opgaande beplanting;
4. ophogen, ontgronden, egaliseren en diepploegen;
5. het wijzigen van het greppelsysteem en het aanbrengen van drainage;
6. het verharden van wegen en paden;
7. het verharden of verwijderen van onverharde wegen.

3.2 Inschatting van de effecten op dijkvakken met wezenlijke waarden

Er is voor deze memo een eerste korte inschatting van effecten gedaan.

Het beschermde dorpsgezicht: De kade is onderdeel van deelgebied Eelde in het beschermde dorpsgezicht. Van belang hier is huis Oosterbroek. Achter het huis ligt een restant van het grand canal omgeven door een gevarieerd beplantingspatroon (zie figuur 3.2). Het grand canal wordt gevoed vanuit het Noord-Willemskanaal. Op het landgoed van huis Oosterbroek is deze breed uitgevoerd om vervolgens met smal profiel (als sloot) aangesloten te worden op het kanaal. De aanleg dateert uit 1836 volgens ontwerp van L.P. Roodbaard. De overige gronden zijn of bebost of benut als weidegrond waardoor een sterke afwisseling tussen besloten en open ontstaat. Bijzonder vermelding verdient het Sterrebos op de noordoosthoek van het terrein. De kadeversterking loopt hier exact tussendoor. Echter, het gaat op deze locatie slechts om een verhoging van het zandpad. De omliggende beplanting of landschappelijke karakteristiek gaat nauwelijks verloren. Het erfgoedbelang verzet zich allerminst tegen deze ingreep. De aanvoer van water vanuit het Noord-Willemskanaal vormt een onderdeel van Huize Oosterbroek, maar het Noord-Willemskanaal dateert uit 1861. Daarvoor werd de vijver gevoed door de Oude Aa. De slootstructuur is nog goed bewaard gebleven, zie ook figuur 3.2. Op figuur 3.2 is het oude ontwerp (van voor 1836) zichtbaar. De toen nog driehoekige vijver achter huis werd van water voorzien vanuit de Aa in het oosten. Ook na het nieuwe ontwerp van Roodbeen bleef die sloot de vijvers van water voorzien. Daardoor is ook de sloot een belangrijk onderdeel van het ensemble van het landgoed en is het onwenselijk dat deze gedempt wordt. De wateraanvoer en daarmee samenhangend het waterpeil in de sloten, grachten en vijvers verandert niet op het landgoed. Dit is voor de historische waarde van de landschappelijke aanleg zeer relevant.

Figuur 3.2: Kadastrale minuutplan uit 1832. Toen nog was de vijver als gelijkbenige driehoek aangelegd. Roodbeen herontwierp deze vijver in 1836 als slingerende langwerpige vijver (zoals thans nog aanwezig).

Waarde – Beekdal: De vergunning is voor alle dijkvakken benodigd. Verwacht wordt dat de verlening van deze vergunning vanuit cultuurhistorisch / landschappelijk perspectief niet problematisch is. Immers betekent het versterken van de kades (waar ophoging in de regel onderdeel van uit maakt) weinig voor de wezenlijke kenmerken (kleinschaligheid, meanderende beken en de algemene karakteristiek met bossen, essen en heides). Wel heeft het

verduikeren van de sloot (optie benoemd tijdens de schetssessies t.b.v. voorkomende schade bever) een negatieve impact. Die werkzaamheden vallen echter buiten de begrenzing van het beschermd dorpsgezicht, maar hebben wel een dubbelbestemming 'waarde – beekdal'. Alsnog dient deze impact gecompenseerd of gemitigeerd te worden. Er is naar verwachting geen grond de vergunningen op het onderdeel beschermd dorpsgezicht te weigeren. Voor zover voor meerdere werken en/of werkzaamheden vergunningen worden gevraagd en deze in één (inrichtings)plan zijn ondergebracht, wordt dit plan in zijn geheel in de beoordeling betrokken.

Figuur 3.3: Onderdelen van het beschermd dorpsgezicht

4 Conclusie

De kades zijn gelegen in een cultuurhistorisch zeer waardevol gebied. Dijkvak 2 heeft bijzondere aandacht nodig vanuit het erfgoedbelang. Hiervoor geldt dat aanpassingen voorzien zijn binnen een archeologisch rijksmonument en beschermd dorpsgezicht. In de dijkvakken in de gemeente Tynaarlo zijn alle dijkvakken beschermd met een dubbelbestemming. Dat betekent dat het voornemen tot het versterken van kades (waar bijvoorbeeld ophoging en het graven of dempen van sloten onderdeel van is) vergunningplichtig is. De vergunning kan alleen verleend worden indien het erfgoedbelang zich niet verzet tegen de ontwikkelingen. Dat is naar verwachting haalbaar. Als enige uitzondering daarop geldt het 'verlengen' van de duiker (optie in Schetsontwerp t.b.v. voorkomende schade bever) tussen het Noord-Willemskanaal en huize Oosterbroek. De waarde van de weg wordt aangetast door deze ingreep. Bij de vergunningaanvraag geldt dat voor zover meerdere werken en/of werkzaamheden vergunningen worden gevraagd en deze in één (inrichtings)plan zijn ondergebracht, dit plan in zijn geheel in de beoordeling wordt betrokken.

Voor de gemeente Groningen geldt in principe hetzelfde uitgangspunt. In beginsel verzet het erfgoedbelang zich niet tegen de ontwikkeling. Wel verdient het de aanbeveling de taluds van de dijkvakken niet te wezenlijk te wijzigen (laat de kades als herkenbaar onderdeel in het landschap intact, geen verregaande verflauwingen of verbredingen) en ook geen te hoge kades te creëren (handhaaf het zicht over het agrarisch cultuurlandschap). Daarbij verdient het altijd aanbeveling de kap van bomen tot een minimum te beperken.

Daarbij geldt dat het erfgoedbelang altijd in samenhang met andere belangen (meest nadrukkelijk het veiligheidsbelang) gezien dient te worden. Concreet betekent dit dat het veiligheidsbelang kan prevaleren over het erfgoedbelang, maar dat dient dan wel afgewogen te worden. Andersom geldt hetzelfde: daar waar verflauwingen vanuit veiligheidsbelang simpelweg niet mogelijk zijn, verzet het erfgoedbelang zich niet direct tegen een verflauwing: het erfgoedbelang gaat ook uit van een landschap dat past bij de behoeftes van deze en toekomstige generaties. Daar zijn (soms ingrijpende) aanpassingen voor nodig. Echter, daar waar met het profiel van de kades ruimte gemaakt kan worden om in elk geval de kade als herkenbare (steile) verhoging in het landschap aanwezig te laten, verdient het aanbeveling dit in de belangenafweging te betrekken. Nog belangrijker kan het zicht op het agrarisch cultuurlandschap zijn. Een te hoge kade kan het zicht belemmeren. In dat geval kan nog aandacht gestoken worden in het recreatief of praktisch medegebruik van de kade. Als er een pad of weg over de kade loopt, verdient het altijd aanbeveling dat pad te handhaven (of zelfs aan te leggen wanneer dat niet het geval is).